

— Gitani v Perpignanu a okolí

Úvod

Následující tři články jsou zkrácené a upravené verze našich prací: seminární práce Barbory Šebové (Identita perpignanských Gitanů), bakalářské práce Kateřiny Turkové (Gitanka mezi tradicí a současností. Postavení ženy ve vybraných komunitách katalánských Gitanos ve francouzském Perpignanu a okolí) a Kristiny Dienstbierové (Vliv letničního hnutí na komunity katalánských Gitanos v jižní Francii) realizovaných v rámci Semináře romistiky ÚJCA FF UK. Práce vznikly na základě terénního výzkumu financovaného z účelového stipendia FF UK, který jsme prováděly v období říjen – listopad 2004 v jižní Francii, především v gitanských komunitách v Perpignanu a okolí (Montpellier, Vinca a Carcassonne).

Témata jednotlivých prací se v některých místech částečně překrývají. Pasáže, v nichž jsou témata v jedné práci rozebírána hlouběji, jsou v práci druhé buď vypuštěny nebo kráceny na minimum, tak aby byla zachována integrita textu.

Vzhledem ke skutečnosti, že všechny tři práce vycházejí z jednoho společně realizovaného výzkumu, z úsporných důvodů a abychom zabránily zbytečnému opakování, předkládáme společný úvod týkající se vymezení některých pojmů, historických souvislostí, stručného popisu zkoumaných lokalit a metod výzkumu.

Vymezení pojmů

Slova „tsigane“ (etymologická obdoba českého „Cikán“) a „gitan“ (odvozené od španělského „Egiptiano“¹) se ve francouzštině používají jako zastřešující termíny pro označení různých subetnických skupin Romů žijících na území Francie. Jejich užívání je však problematické:

1 Tj. Egyptan; při příchodu do střední a západní Evropy se Romové nazývali knížaty z malého Egypta (Leblon, 2003, s.18).

termíny „tsigane“ i „gitan“ jsou exoetnonyma, která mohou navíc nést negativní konotaci. Proti používání pojmu „gitan“ jako zastřešujícího se navíc ohrazují příslušníci skupiny, která tak sama sebe ve francouzštině označuje² a od ostatních skupin Romů se distancuje. Vedle toho existuje ještě politicky korektní termín „gens du voyage“ („ kočovníci“) vycházející ze skutečnosti, že velká část Romů na území Francie žije (nebo donedávna žila) kočovným či polokočovným způsobem života. Ani tento výraz však není pro souhrnné označení Romů adekvátní. Zahrnuje i kočovníky evropského původu – tzv. *Jeniše*, vztahuje se i na vykonavatele ambulantních profesí (trhovci, světští), zároveň je vnímán jako politicky korektní výraz označující (i usedlé) Romy a je používán v legislativě. Ve Francii neexistuje pojem národnosti tak, jak jej známe z českého kontextu, a sčítání lidu na základě etnického původu je protizákonné. Vztahují-li se tedy ve Francii některé zákony či opatření na Romy, mluví se vždy o „gens du voyage“, tedy o „ kočovnicích“ a to i tehdy, když žijí usedle. Pro souhrnné označení jednotlivých subetnických skupin budeme tedy podle českého úzu i nadále užívat výrazu Rom, v případech, kdy se bude jednat o autoetnonymum pak použijeme výrazu *Rrom*.

Jednotlivé skupiny Romů, které žijí na území Francie, samy sebe označují odlišnými etnonymy. Jedná se většinou o autonyma: *Manuš*, *Rrom*, *Sinto*, zároveň i o exonymum *Gitan/Gitano*, které však příslušníci dané skupiny přijali za své a vnímají je jako původní označení vlastní skupiny. Některá z výše uvedených etnonym bývají počesťována, existují v přechýlené formě a dokonce se skloňují (můžeme tedy říct *Romové* – *Rom* – *Romka*, *Manušové* – *Manuš* – *Manuška*), u etnonyma *Sinto* (*Sintové* – *Sint(o)* – *Sintka*) je skloňování občas problematické, nicméně používané. Pro zjednodušení si zde dovolíme přechylovat i skloňovat výraz *Gitan/Gitano* („žitan/žitano“), vzhledem k tomu, že by opisy tohoto často opakovaného výrazu byly z hlediska textu neúnosné.

V různých dialektech romštiny existují výrazy označující příslušníky majority a podobně jako se ve většině dialektů užívá výrazu *gadžo* (v jeho různých podobách), vyskytuje se v kontextu katalánských a španělských Gitanů výraz *paya* (m.sg.) (v ženském rodě *paya*, v plurálu přibírající koncové –s). V následujících příspěvcích jím tedy budou označováni příslušníci majority.

Místo Gitanů mezi francouzskými Romy: odlišná historická zkušenost

Na území Francie se můžeme setkat se všemi výše uvedenými skupinami romské populace. Někteří kočují, jiní žijí usedle nebo částečně kočují. Jejich pohyb je motivován především pra-

² Ve svém jazyce používá termínu *Gitano*.

covními příležitostmi v jednotlivých regionech, ročním obdobím a v neposlední řadě i rodinnými vazbami a náboženskými poutěmi. V poslední době stoupá (především u Manušů) trend kupování pozemků, na kterých žijí dále v karavanu, ale pobývají delší dobu (nebo i převážnou část roku) na jednom místě.

Gitani žijí spíše usedlým způsobem života. Ti, co se živí obchodem (např. s koňmi, koňskými, šperky či oblečením), se v průběhu roku vydávají na delší pracovní cesty do jiných měst či regionů.

Manušové, Sintové i Rromové mluví různými dialekty romštiny s četnými přejatými slovy z kontaktních jazyků. Gitani jsou téměř jazykově asimilováni. Někteří ještě hovoří jazykem kaló/kalón,³ který považují za svůj původní jazyk, většina však již mluví pouze etnolekty původních kontaktních jazyků s minimálními stopami romštiny.⁴

Manušové a Sintové jsou nejspíš „potomky první migrační vlny Romů do střední a západní Evropy, která proběhla počátkem 15. století“.⁵ Jako skupina se etablovali především na německy mluvících územích,⁶ migrace mimo tato území probíhala ve větší míře až v relativně pozdní době (většinou ji lze datovat do 19. století).⁷ Romové nemohli na území Francie příliš pobývat ani se usazovat zvláště za vlády Ludvíka XIV., kdy silně centralizovaná vláda umožnila důsledné aplikování proticikánských zákonů. Pohybovali se tedy zejména po okrajových oblastech Francie jako je Alsasko-Lotrinsko či Baskitsko.

Gitani patří ke skupině Romů, kteří žili a stále ještě převážně žijí ve Španělsku a Portugalsku. Dělí se na katalánské, španělské (= andaluské) a portugalské. Toto vymezení odpovídá jejich jazykové situaci. Na území Francie začali z Pyrenejského poloostrova pronikat ve větší míře v době francouzské revoluce, po zrušení asimilačních zákonů ve Španělsku v roce 1783, které jim dalo možnost volného pohybu.⁸ Od ostatních skupin žijících na území Francie se ostře distancují, poukazují především na rozdílné kulturní prvky a jazyk. Ty jsou dány zejména odlišnou historickou zkušeností a přístupem autorit k Romům ve Španělsku a Francii.

3 Jedná se o romské etnolekty jednotlivých jazyků iberského poloostrova, tj. španělštiny, katalánštiny, portugalštiny, které jsou řazeny mezi tzv. pararomštiny.

4 To je i případ Gitanů ze zkoumaných lokalit, ti svůj jazyk označují jako gitano, uvědomují si však jeho odlišnost od své původní řeči *kaló*.

5 Elšík, V.: Sintska a manuška romština: sociolingvistická situace, komunity mluvčích a dokumentace jazyka, in *Romano džaniben – jevend* 2005, str.162.

6 Ve všech varietách sintske a manuške romštiny se vyskytuje značné množství lexikálních a gramatických prvků z němčiny.

7 Elšík, V.: Sintska a manuška romština: sociolingvistická situace, komunity mluvčích a dokumentace jazyka, in *Romano džaniben – jevend* 2005.

8 Leblon, 2003, s.22

Zatímco ve Francii, podobně jako ve většině zemí západní Evropy, byli Romové systematicky vyhošťováni z území jednotlivých států, nebyli tudíž tolik vystavováni vlivům majoritní společnosti, ve Španělsku docházelo od počátku 17. století k násilnému usazování a snahám o úplnou asimilaci. Roku 1633 vydal Filip IV. zákon, který nařizoval rozptýlení Gitanů mezi majoritní obyvatelstvo a zakazoval jim používat jejich jazyk, jména, oblečení, i v té době pro ně typický způsob obživy – prodej koní a dobytka.⁹

| Středozemské pobřeží od Perpignanu do Montpellieru |
GEODIS Brno, USOS & NASA |

Výsledkem asimilačních snah byla téměř úplná jazyková asimilace a integrace některých prvků španělské kultury do sociokulturního systému Gitanů.

Hned při příchodu do Francie se katalánští Gitani snažili usazovat ve městech a městečkách v oblasti Rousillon (francouzská Katalánie), pronajímali a kupovali si zde domy, zřejmě i ze strachu před perzekucemi a možným vyhoštěním za potulku.¹⁰ V období napoleonských válek pak Gitani osídlují i oblasti vzdálenější od hranic Aude a Hérault. Žijí polokočovným životem, tj. cestují za obchodem především na velké koňské a dobytčí trhy, a udržují mezi sebou velmi těsné vztahy založené především na rodinné příslušnosti, a to i s komunitami žijícími na území jižní Katalánie, tedy ve Španělsku.¹¹

Usazování Gitanů v oblasti probíhalo na základě rodinných vazeb a solidarity díky příznivým historickým okolnostem celkem nerušeně. Příliv Gitanů byl však tak velký, že od poloviny 19. století začaly autority další usazování brzdit, mnoho rodin tak bylo přinuceno dále kočovat nebo se dočasně usazovat na periferiích měst.¹² Teprve od druhé poloviny 20. století docházelo k často nedobrovolnému usazování dosud kočujících Gitanů.

Romové do západní Evropy v nejvyšší míře přicházeli po zrušení otroctví v Rumunsku ve druhé polovině 19. století.¹³ Někteří kočují, jiní jsou sedentarizováni. V poslední

⁹ Tamtéž, s. 20

¹⁰ Tamtéž, s. 29

¹¹ Tamtéž, s. 30–32

¹² Tamtéž, s. 35

¹³ Manušové a Gitani je nazývají také „*Hongrois*“ (tj. Maďaři), protože zřejmě mnoho z nich přišlo do Francie právě z Maďarska, kde žije např. mnoho Lovarů (jedna ze skupin vlášských Romů, mezi které patří také Kalderaši a Čurarové, jejichž přítomnost ve Francii je též doložena).

době bývají jako Rromové označováni i novodobí romští migranti ze zemí bývalého východního bloku.

Lokality výzkumu

Naše práce vycházejí především z výzkumu prováděného v komunitách katalánských Gitanů v Perpignanu, doplnkově pak v komunitách v městečku Vinca, Montpellier a Carcassonne. Přestože jsou jednotlivé komunity značně odlišné, jsou vzájemně propojeny rodinnými vazbami a jejich obyvatelé udržují mezi sebou sociální kontakty.

Perpignan

Gitanské osídlení v Perpignanu je velmi staré, první zmínka o usedlých Gitanech pochází z roku 1796, tehdy však ještě bydleli za hradbami města.¹⁴ Už počátkem 19. století osidlují i centrum města, především čtvrť Saint-Jacques¹⁵ – byť nejvýznamnější příliv gitanských obyvatel do této čtvrti proběhl v důsledku druhé světové války. V sedmdesátých letech 20. století pak vzniká čtvrť Cité Nouveau Logis, kam jsou sestěhováváni Gitani tábořící většinu roku na periferii města.¹⁶ Podle dostupných údajů žije ve třech různých lokalitách Perpignanu zhruba 5000 Gitanů.¹⁷

Saint-Jacques je historická židovská čtvrť v centru Perpignanu. Gitani se zde ve větší míře začali usazovat od roku 1936. Největší množství jich ale do Saint-Jacques přišlo v průběhu druhé světové války poté, co bylo v roce 1940 zakázáno kočování. Ve výpovědi otištěné v romistické revue *Études tsiganes* jeden z perpignanských patriarchů o tomto období vypovídá: „(...) v roce 1940 vydala vláda usnesení: žádné kočování za války nebude, všichni musejí mít trvalé bydliště ve městech nebo na vesnicích. A tak jsme se skoro všichni přesunuli úplně nahoru do Saint-Jacques, na náměstí Puig (Place du Puig), což v katalánštině znamená ‚vrcholek‘, protože tady byla opuštěná kasárna. Ti, co měli aspoň trochu peněz, koupili domy od chudáků Židů, kteří v té době začínali odcházet. V roce 1942 koupila moje rodina dům v rue du Paradis od židovského krejčího. Dali jsme mu všechny peníze, co jsme měli, a společně s jeho blízkými jsme je převedli přes španělskou

¹⁴ Tamtéž, s.34

¹⁵ Tamtéž, s.35

¹⁶ Tamtéž, s.46

¹⁷ *Études Tsiganes*, 1997/ vol. 10, str. 107

*branici. Tisíckrát nám blahořečil.*¹⁸ Po válce, v padesátých letech, vystěhovala radnice Gitany z bývalých kasáren, a ti se nastěhovali do činžovních domů v Saint-Jacques. Podle slov patriarchy se Saint-Jacques tehdy stala opravdu gitanskou čtvrtí.¹⁹ Donedávna zde Gitani žili společně s příslušníky majoritní společnosti. Koncem 20. století sem však začaly úřady sestěhovávat Gitany z periferie města a Francouzi začali pomalu odcházet.²⁰ Dnes je to čistě „gitanská“ čtvrť postižená sociální exkluzí projevující se nízkým vzděláním, vysokou mírou nezaměstnanosti, alkoholismem, narkomanií a s ní souvisejícím výskytem AIDS. Problémy spojené se sociálním vyloučením se některé místní ženy snaží řešit prostřednictvím „Sdružení gitanských žen“ (Association des femmes gitanes). Působí zde také letniční církev „Romská evangelická misie“ (Mission évangélique Tsigane).

Komunita ve čtvrti **Cité Nouveau Logis**, která se nachází v průmyslové zóně na periferii Perpignanu, je s komunitou ze Saint-Jacques propojená a vykazuje podobné znaky. Vzhledem ke geografické poloze je však více izolována, a to se promítá i do nedůvěry vůči cizincům.²¹

Montpellier

V Montpellier se nacházejí dvě významné gitanské čtvrti – stejně jako v Perpignanu je jedna z nich situována v centru města (Cité Gély), druhá na periferii (Montaubérou). Komunita žijící ve čtvrti **Cité Gély** v Montpellier má oproti perpignanským komunitám pověst komunity otevřenější a „cizincům“ přístupnější.²² I zde působí Sdružení gitanských žen a v poslední době sem s nově příchozími obyvateli z jiných komunit proniká i působení Romské evangelické misie. Podle dostupných informací nově příchozí se starousedlíky neudržují žádné kontakty a ve čtvrti tato situace způsobuje konflikty.²³

18 *Études Tsiganes*, 1997/ vol. 10, str.109-110

19 *Études Tsiganes*, 1997/ vol. 10, str.109-110

20 Terénní deník Kristina Dienstbierová (K.D.), 18.10.2004, informátorka M.B. (31 let).

21 Cizinci zde míníme příslušníky majoritní společnosti, které komunita nezná. Při našem vstupu do komunity jsme byly považovány za sociální pracovnice, přestože jsme mluvily s výrazným přízvukem, a bylo tedy jistě poznat, že nejsme Francouzky. Při dotazech na místo bydliště osoby, na kterou jsme měly kontakt, jsme byly systematicky uváděny v omyl.

22 O této skutečnosti jsme se přesvědčily osobně – navázání kontaktu zde bylo oproti Perpignanu překvapivě snadné, bylo nám dokonce umožněno navštívit jednu z Gitanek (jakousi mluvčí místní komunity) v jejím bytě.

23 Terénní deník K.D., 18.10.2004, informátorka M.B. (31 let).

Gitanská lokalita **Montaubérou** se nachází na periferii města, je zcela izolovaná a vykazuje podobné znaky nepřístupnosti a uzavřenosti jako komunita v Cité Nouveau Logis v Perpignanu.²⁴

Vinca

Vinca je městečko nedaleko Perpignanu. Žije zde malá gitanská komunita, již tvoří pouze dvě širší rodiny žijící integrovaně mezi majoritním obyvatelstvem. Rodina naší informátorky se zde usadila před více než třiceti lety, její matka pochází z Perpignanu, otec z komunity v neďalekém městě. Tato komunita je považována za relativně otevřenou a liberální.

Carcassonne (lokalita v Berriac)

Berriac (Cité de l'Espérance) se nachází cca 3km od města Carcassonne. Lokalita vznikla přibližně v šedesátých letech 20. století, kdy zde městský úřad postavil domky pro do té doby kočující Gitany. I přes prostorovou oddělenost lokality, jsou místní Gitani poměrně otevření. Funguje zde totiž komunitní centrum, které vedou Neromové, ale jsou v něm aktivně zapojeni obyvatelé lokality. Poskytuje místním sociálně-právní poradenství, doučování dětí a další komunitní a kulturní aktivity. Žijí zde katalánští i španělské Gitani.

Metody výzkumu

V následujících příspěvcích vycházíme zejména z materiálu, který se nám podařilo shromáždit během terénního výzkumu v Perpignanu na podzim 2004. Výzkum probíhal z velké části formou otevřených rozhovorů, které nám však nebylo umožněno nahrávat, ani je zaznamenávat. Získané informace jsme si zapisovaly vždy až po odchodu z komunity do terénních deníků. Tato skutečnost se později ukázala jako pozitivum, neboť by při bezprostředním zaznamenávání výpovědí mohlo docházet k manipulování informací. Měly jsme možnost nahlédnout do přepisu autorizovaného rozhovoru jedné studentky sociologie s tamními že-

24 Její obyvatelé na nás praktikovali podobné matoucí strategie jako v Perpignanu a v Cité Nouveau Logis, navíc se s námi, jako s cizinkami, nesměly bavit ženy.

nami. Vyskytovala se v něm tvrzení v příkrém rozporu s tím, co jsme měly možnost zachytit z výpovědí týchž respondentek, avšak bez přítomnosti mikrofonu.

Vzhledem k povaze gitanské kultury (je nevhodné, aby muž hovořil s ženou bez přítomnosti některého z jejích mužských příbuzných) byly našimi informátorkami téměř výhradně ženy. Gitanská žena nemá za normálních okolností právo hovořit s cizinci (ne-Gitany), proto jsme se ve výše vyjmenovaných uzavřenějších komunitách setkávaly zejména se ženami (většinou katoličkami) působícími či docházejícími do místních ženských občanských sdružení.

Rozhovory jsme vedly i s informátory z řad majority, kteří v lokalitách výzkumu pracují, byli komunitami přijati a nejsou považováni za *payos* v pravém slova smyslu.

Nedostatky plynoucí z relativně krátkého období výzkumu a omezeného výběru informátorů se snažíme kompenzovat výpověďmi z knih *Le livre des Gitans de Perpignan* a *La Gitane et son destin*,²⁵ které byly pořízeny podobnými metodami, a další literaturou pojednávající jednotlivá témata. Řadu cenných informací čerpáme i z diplomové práce Gitanky Elisabeth Reyes, v níž autorka zpracovávala rozhovory se svou rodinou. Citace z francouzsky psaných zdrojů uvádíme ve vlastním překladu.

Z výše uvedených důvodů a vzhledem k tomu, že se situace za dobu, kdy jsme výzkum prováděly, mohla změnit, je třeba brát závěry našich příspěvků spíše jako hypotézy, které bude třeba v budoucnu stále ověřovat.

Na závěr bychom chtěly poděkovat všem našim ochotným respondentům, obzvláště B. Leblonovi, M. Baptiste (ředitelka Sdružení gitanských žen v Perpignanu) a Lise R., která nám kromě rozhovorů poskytla i svou diplomovou práci. Velký dík patří Pavle Čevelové, díky jejímuž překladu z katalánštiny jsme mohly s tímto důležitým pramenem pracovat.

25 *Le livre des Gitans de Perpignan* (Kniha perpignanských Gitanů), L'Harmattan 2003; *La Gitane et son destin* (Gitanka a její osud), L'Harmattan, 1992 – obě viz anotace v tomto čísle (pozn. red.).

Zusammenfassung

Gitanos in der Umgebung von Perpignan

Neben den aus deutschsprachigen Ländern relativ spät zugewanderten Manuš und Sinti und den (Vlach-)Roma, ursprünglich aus Rumänien, sowie balkanischen Romagruppen leben vor Allem im Süden Frankreichs Gitanos, deren Vorfahren in den Ländern der iberischen Halbinsel sprachlich assimiliert worden waren. Ihr Aufenthalt in Frankreich begann zur Zeit der französischen Revolution und der fast zeitgleichen Aufhebung der Assimilationsgesetze in Spanien (1783).

Die Forschungsergebnisse der nachfolgenden Untersuchungen stammen hauptsächlich aus dem Roma-Viertel Saint-Jacques im historischen Zentrum von Perpignan, wo sich die Gitanos nach dem Reiseverbot von 1940 allmählich niedergelassen hatten. Weitere Ortschaften sind die Cité Gély im Zentrum von Montpellier, das Städtchen Vinça und ein Stadtteil von Carcassonne. Informationsquellen waren die Gespräche mit Gitana-Frauen und aus Aussagen, die in zwei Büchern, „Le livre des Gitans de Perpignan“ von B. Leblon und J.-P. Escudero und „La Gitane et son destin“ von Mossa, nieder gehalten sind, sowie aus der Diplomarbeit von Elisabeth Reyes.

Peter Wagner

Romano džaniben – řilaj 2008

Časopis romistických studiř

Tento řasopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Publikace byla financována hlavnřím městem Praha z Celoměstských programů na podporu aktivit národnostních menšin na územřím hl. m. Praky pro rok 2008.

Toto říslo je výstupem z výzkumného záměru ř. MSM 0021620825
na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětř holocaustu.

Vydává Romano džaniben
Ondříčková 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300
Šěfredaktor: Peter Wagner
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadřlková
Technická redaktorka: Eva Zdařilová

Recenzovali: doc. PhDr. Jiřř Nekvapil, CSc.
a Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter Halwachs

Sazba: Petr Teichman
Tisk: PBtisk, Příbram
Produkci zajiřřřuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz
Náklad: 600 ks

Doporučená cena: 160 Kč
Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)
ISSN 1210-8545

Evidenční říslo podle tiskového zákona: MK řR E 6882

Nevyřřádané rukopisy a fotografie se nevracejř. Obsah zveřejněných polemických řlánků
nemusř být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno

Ředitelstvřm pošt Praha ř.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.